

2. Дашвар Л. Мати все [Електронний ресурс]: роман. URL: <http://www.book-online.com.ua/read.php?book=3940> (дата звернення: 18.02.2022).

3. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Горлівка: ГДПШМ, 2004. Ч. 3. 266 с.

Карпенко А. С.,
здобувачка,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – кандидатка філологічних наук,
доцентка **Г. Л. Вусик**

ФЕНОМЕН ПЛЕОНАЗМУ І ТАВТОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ

За період незалежності значно зросла роль української мови. Набувши статусу державної, вона почала обслуговувати усі сфери життєдіяльності українського суспільства. Відповідно до вимог сьогодення система освіти має забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців усіх профілів, здатних здійснювати реформи у цій сфері. Однак підготовка спеціалістів будь-якої галузі науки чи виробництва передбачає формування мовних та мовленнєвих компетенцій, що є основними рисами розвиненої особистості.

Точність вираження думки є однією з важливих ознак культури мови. Найтипніше порушення цієї вимоги – вживання слів без урахування їх значення. Невміння мовця точно висловити свою думку виявляється також у такій ваді, як мовленнєва надмірність або багатослів'я.

Актуальність дослідження. У сучасній лінгвістичній думці повтор справедливо вважається багатоаспектним, складним і різнофункційним явищем. За останні десятиліття у науці накопичено досить великий за обсягом матеріал у галузі дослідження повтору, що потребує осмислення та певного узагальнення. Проте необхідно зазначити, що наразі недостатньо уваги приділено дослідженню особливостей функціонування лексичних повторів.

Проблемою функціонування повтору займались науковці: Ф. Бацевич, О. Бекетова, Т. Вільчинська, І. Гальперін, А. Загнітко, Н. Івкова, О. Корбут, М. Мальберг, О. Морозова, Л. Пацта багато інших.

Мета роботи полягає у дослідженні плеоназму і тавтології як когнітивного феномену в сучасній українській мові.

Повтор – це повне або часткове повторювання кореня, основи чи цілого слова без зміни їх звукового складу (чи з частковою зміною) як спосіб утворення слів, синтетичних і описових форм та фразеологічних одиниць. Це також і стилістичний прийом, яким можна створювати нові стилістичні

засоби і фігури, бо він може охоплювати мовні одиниці всіх рівнів – звуки, морфеми, форми слова, словосполучення, речення, строфи. Треба зауважити, що повтор лексичних одиниць, або повторна номінація, є важливим засобом забезпечення семантичної і структурної зв'язності тексту.

У мовознавстві дається широке розуміння повтору, як повне і часткове повторення кореня, основи і цілого слова як спосіб творення слів, описових форм, фразеологічних одиниць. У літературознавстві – це родова назва засобів художньої виразності, до яких зазвичай відносять: звукові (алітерація, асонанс), фразові (рефрен, приспів), лексичні (анафора, епіфора).

А. Загнітко, звертаючи увагу на реалізацію повтору в тексті, зупиняється на таких його основних функційних і класифікаційних різновидах:

1) на звуковому рівні організації вірша повтор окремих елементів або їхніх сполук увиразнює ліричну емоцію, «виступає текстотворчим засобом, який концентрує навколо себе всі інші компоненти»;

2) на лексичному рівні повтори представлені чи не найбагатше – як на рівні автосемантичної, так і на рівні синсемантичної лексики, причому відбувається накладання типології повторів на граматичному рівні (морфології і синтаксису). Повтори на власне-лексичному рівні реалізуються в абсолютних повторах, синонімічних, омонімічних, антонімічних, а також в паронимазії;

3) на морфологічному рівні (актуалізується повтор тієї чи іншої граматичної форми слова, повтор твірної основи, коли зміст увиразнюється парадигмою граматичних форм);

4) перехід до актуалізації повторів на синтаксичному рівні відбувається через полісиндетон – повтор сполучників. Найчастіше такий повтор ініціалізується. Також частотним у сучасній поезії є повтор синтаксичних структур [2, с. 203–206].

Залежно від ролі в мові повтори традиційно поділяють на такі види:

- композиційні – як засіб організації художнього тексту (анафора, епіфора) і як результат намагання мовця (у стилістично неопрацьованому усному мовленні) утримати в пам'яті слухача і у власній нитку розповіді;

- номінативно-експресивні (переважно подвоєння) – як засіб характеристики позначуваного явища, підсилення та увиразнення висловлюваного почуття тощо.

Отже, повтор виконує широке коло функцій. Найчастіше вживання повтору виконує відразу кілька функцій. Повтор використовується з метою: акцентування будь-якої думки мовця, залучення уваги співрозмовника, впливу на слухача.

Повтор також є індивідуальною характеристикою промови, говорить і служить засобом передачі емоційного стану мовця, висловлюючи при цьому цілий комплекс емоцій. Повторення слів – це лише один зі способів

загального прагнення емоційного мовлення до нагнітання однорідних і водночас різних за силою експресивних засобів.

Розглянемо наявні в сучасній лінгвістиці підходи до типології лексичного повтору. В основі класифікації – здебільшого такі критерії:

- місце розташування (лінеарність): контактний, сумісний, дистантний;

- характер структури: простий контактний, розширений, кільцевий, повтор-підхоплення, ланцюжковий;

- кратність: дво-, три- і багатокомпонентний;

- точність відтворення повторюваних лексем: точний (повний, абсолютний), частковий;

- частиномовна належність: повтор автосемантичної лексики (іменниковий, прикметниковий, займенниковий, числівниковий, прислівниковий, дієслівний) та повтор синсемантичних слів;

- особливості семантики лінгвістичних одиниць – експлікаторів вираження повтору: синонімічний, антонімічний, перифрастичний, гіпонімічний.

Лексичний повтор – це повтор слова або використання спорідненого слова для досягнення точності та зв'язності тексту, що дозволяє зберегти єдність теми. Він поширений в різних жанрах мовлення, він характеризується поліфункційністю. Використовується лексичний повтор в розмовному і художньому мовленні, в публіцистиці, наукових текстах, поезії прозі, фольклорі, в ритуальних речах (богослужінні). У молитвах багаторазовий повтор реалізує функцію введення в транс. Широко відомі повтори в народній поезії, які не тільки мають значення художнього прийому, а й використовуються як засіб зв'язку речень.

У науковому, публіцистичному, офіційно-діловому стилях тавтологія – це мовленнєва помилка, наприклад (таблиця 1):

Таблиця 1

мовленнєва помилка	бажано
<i>за свідченням свідків</i>	за свідченням очевидців
<i>зобразити образ злочинця</i>	намалювати, відтворити образ злочинця
<i>зробити роботу</i>	виконати роботу
<i>прорахунки враховано</i>	недоліки враховано

Лексичний повтор є невід'ємним атрибутом усного мовлення, де він використовується з метою акцентування будь-якої думки мовця, залучення уваги слухача, заповнення паузи, вираження згоди. При цьому повтор виражає не одну якусь емоцію, одночасно цілий комплекс емоцій, що пов'язано з їх психологічною природою.

Лексичний повтор використовується для передачі і посилення емоційного стану, наприклад, почуття тривоги, занепокоєння персонажа, яке передається через його внутрішню мову, або почуття обурення,

занепокоєння.

Залежно від засобів реалізації лексичного повтору, лінгвісти виділяють такі типи повторів: звукові, морфемні, лексичні, синтаксичні. Хоча і дуже важко відмежовувати семантику від структури, лексичний повтор можна аналізувати і розподіляти за типами у двох напрямках:

1) структурному напрямі – як повторюється і яке місце займає повторюваний елемент у структурі висловлення;

2) семантичному напрямі – вивчається елемент, який повторюється з огляду на його функційно-семантичне навантаження [1].

Мовна надмірність найчастіше виявляється у вживанні слів і словосполучень, які не мають жодного смислового навантаження: надлишковість канцелярської лексики, невиправдані повтори, наприклад: *користь від використання; забезпечити безпеку; продублювати двічі; працювали мовчки, без слів; повний анілаж; реальна дійсність.*

Досить часто трапляються конструкції з прихованою тавтологією, комбінація яких сьогодні закріпилася в мові, наприклад: *мережа Інтернет* (Інтернет – Всесвітня комп'ютерна мережа, що слугує основою для поширених засобів обміну інформацією); *бібліотека книжок* (бібліотека – більш або менш значна кількість книжок, спеціально дібраних для читання, наукової роботи, з метою колекціонування). Яскраво виражена надмірність у словосполученнях *відомий в усьому світі* (закони логіки не дозволяють нам розмірковувати про половину світу), *народний фольклор* (народна мудрість; народне знання), *місцеві аборигени* (абориген – це корінний житель країни або місцевості), однак фрази є досить розповсюдженими в навчальній літературі.

Відхилення від мовних норм часто створюють синтаксичні сполучення, що містять іншомовні слова (*прейскурант цін, пам'ятний сувенір, вільна вакансія, невикористані резерви, внутрішній інтер'єр, дитина-вундеркінд*). Їх уживання свідчить про те, що мовець не розуміє точного сенсу запозиченого слова.

Більшість дослідників вважають, що мовна надмірність перевантажує мову, позбавляючи її однозначності. Термін «надмірність» може ввести в оману, оскільки прикметник «надмірний» синонімічний слову «зайвий», а тому створюється ілюзія уведення негативної оцінки в термінологічний апарат. Насправді, надмірність може бути корисною, оскільки вона сприяє експресивності й усуває «перешкоди» в сприйнятті інформації, дає змогу її уточнити, виділити головне.

Плеоназм – явище мовної системи й мовлення, репрезентоване надмірною кількістю граматичного й лексичного забезпечення змісту повідомлення; це завжди осмислена додаткова експресивна, емоційна конотація. Плеоназм є виявом мовної надмірності, яким керуються координація підмета із присудком або граматичне узгодження у флективних мовах, дублювання просторових відношень при дієслівному керуванні, семантичне узгодження, множинне заперечення, мовна синонімія, повтори

тощо.

Приклади плеоназмів, які В. Підмогильний і Є. Плужник замінили однослівним відповідником у художній літературі:

з цього часу – відтоді;
в той час – тоді;
в той же час – одночасно;
в один час – одночасно;
до останнього часу – донедавна;
до того часу – доти;
через деякий час – згодом, незабаром;
з плином часу – дедалі;
у нічний час – уночі;
у вільний час – на дозвіллі;
взяти себе в руки – опанувати себе;
з порожніми руками – впорожні;
обома руками – обіруч;
по ліву руку – ліворуч;
по праву руку – праворуч.

Тавтологія поділяється на помилкову, що вживається в просторіччі (*хвороба хворого, зиму зимувати*), і стилістичну, яка є засобом створення експресивності й переважно властива фразеології мови (*німа німота, жити своїм життям, усяка всячина, їсти поїдом, сидьма сидіти, святая святих, дзвонити в усі дзвони, пропадати пропадом* тощо). Одиниці такого типу мають структуру, сформовану з настановою. Їхньою характерною ознакою є специфіка форми. Тавтологію також слід відмежовувати від повторів, які мають сенс і не дублюють смислових елементів повідомлення (*з уст в уста; око за око, зуб за зуб; палець об палець не вдарити*). Тож від образних тавтологізмів потрібно відрізнити тавтологічну помилку – ненавмисне використання повтору (*намалювати малюнок, сьогоднішній день, зробити роботу*), що свідчить про низький рівень володіння мовою.

Повторення тих самих питомих українських чи запозичених слів у різних граматичних формах (таблиця 2):

Таблиця 2

неправильно	правильно
взаємостосунки	взаємини або стосунки
є присутній; голова не є присутній; був присутній на цих зборах	голова присутній на зборах / голова був на зборах
завершитись до кінця	завершитися або закінчитися
конкретніше конкретизувати	переконливо конкретизувати або (просто) конкретизувати
на сьогоднішній день	сьогодні, на сьогодні, зараз, на цей час, на цю пору

свій власний внесок	свій внесок або власний внесок
своя особиста думка	моя (своя) думка або особиста думка
спускатися вниз	спускатися або рухатися (йти, їхати, бігти...) вниз

Зазвичай явище «виправданої» тавтології трапляється серед термінів, наприклад: *Оксана Петренко працює в довідково-бібліографічному відділі Запорізької обласної бібліотеки.*

Не кожного повторення спільнокореневих слів потрібно уникати, наприклад: *вимити мийку, загадати загадку, закрити кришкою, розмовна мова, словник іношомовних слів, чорне чорнило.*

Слід пам'ятати й про виправдані повторення спільнокореневих слів (*розмовна мова, словник іношомовних слів, чорні чорнила, біла білизна, загадати загадку, зупинитися на зупинці* тощо). Тавтологія в таких словосполученнях неминуха, адже спроба її уникнути буде невдалою та вплине на зміст інформації.

Отже, фактично будь-яке повідомлення містить надмірність, що є властивою ознакою висловлювання. Проаналізоване явище надмірності в українській мові варто розглядати як ненавмисний повтор лінгвістичних одиниць (однак він є помилковим і пов'язаний з некомпетентністю мовця), як функційну тавтологію (є необхідною в мові та ініційована спеціальним завданням) і як нормативну надмірність (тобто неминучу й зумовлену системою мови). Відсутність надмірності вимагала б від читача або слухача значної сконцентрованої уваги, щоб слідкувати за думкою автора.

Отже, тавтологія є різновидом плеоназму. Ці фігури надмірності слід розглядати з точки зору стилістичного використання. Як плеоназм, так і тавтологія у практичній мові є небажаним явищем.

Отже, плеоназм функціонує як стилістично вмотивована надмірність словесного вираження та реалізується у нагромадженні різноманітних виражальних засобів. У широкому потрактуванні плеоназм постає не лише як мовленнєвий надлишок, але й як стилістичний засіб, що дозволяє уточнити, конкретизувати, пояснити поняття суть повідомлення. Попри функційні відмінності плеонастичних конструкцій з повним та частковим дублюванням в конкретних текстах, вони завжди пов'язані із вираженням додаткової інформації експресивного характеру. Аналіз проявів плеоназму водночас є вивченням функційного навантаження різних елементів та структур тексту.

Текст як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати та передавати інформацію в просторі й часі, фіксує психічне життя індивідуумів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури тощо.

Лексичний повтор – це найбільш загальний, поширений спосіб зв'язку самостійних речень, що відповідає їх характеру, природі як структурно

закінчених одиниць. У ньому виражається їх структурна співвіднесеність, найтісніший синтаксичний зв'язок.

Лексичний повтор будь-якого слова – це найбільш міцний та надійний зв'язок між реченнями в тексті, оскільки, з одного боку, він характеризує мовлення просте, природне, з іншого ж – його використання надає вислову точності, конкретності, строгості та ясності.

Лексичний повтор – це стилістичний засіб, який використовується для творення експресії та емоційності, а також для естетичного наповнення тексту. Існуючі численні на сьогоднішній день лінгвістичні роботи відзначають поліфункційність повтору. Залежно від синтаксично-композиційної організації мовного твору виокремлюються структурна та естетична функції повтору, а залежно від переданих повтором значень – семантична.

Особливість повтору як стилістичного прийому полягає в посиленні, закріпленні висловлювання в свідомості читача, в апеляції до його емоцій, почуттів та настроїв. Тому основною стилістичною функцією повтору є функція посилення емоційного і естетичного впливу на читача/слухача. Сила такого впливу пояснюється не тільки лексичним наповненням повторюваних одиниць, а й неодноразовим контактним або дистантним повторенням тієї чи іншої мовної одиниці в межах даного контексту.

Плеоназм і тавтологія – стилістичні фігури, різниця між якими полягає в тому, що плеоназм означає словесну надмірність, а тавтологія – повтор не лише звуковий, але й семантичний.

Література

1. Волянська Ю. Типологічні різновиди повтору в сучасній думці. *Лінгвістичні студії*. 2010. Вип. 21. С. 188–191.
2. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практиcum: науково-навч. посіб. Донецьк: ДонНУ, 2006. 289 с.
3. Івкова Н. М. Структурно-семантичні різновиди лексичного повтору в публіцистичному тексті. *Вісник Львів. ун-ту. Сер. Філологія*. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 284–291.
4. Синиця І. А. Лексичний повтор як засіб реалізації зв'язності тексту. *Мовознавство*. 1994. № 2–3. С. 56–60.